

Між кіраўнікоў Савецкай Беларусі асаблівае месца варты адвесці Панцеляймону Панамарэнка. Ён прыехаў у Мінск улетку 1938 г. і заняў пасаду першага сакратара ЦК Кампартыі Беларусі, а ў 1948 г. з'ехаў у Маскву на павышэнне. Гэтае дзесяцігоддзе ва ўспамінах Панамарэнкі, старонкі з якіх апублікаваў у "Нёмане" ў 1992 г. філосаф Ф. Канстанцінаў (месца захоўвання арыгінала невядомае), названа "незабытым часам". Панамарэнка стаў "збіральнікам" беларускіх зямель: далучыў у 1939 г. Заходнюю Беларусь, пераканаў Сталіна ў тым, што Палессе з Брэстам і Пінскам павінна быць у складзе БССР, а не УССР. Пасля вызвалення рэспублікі ў 1944 г., па ўспамінах Панцеляймона Кандратавіча, менавіта ён адстаяў перад Сталіным і палітбюро ВКП(б) Полацк у межах Беларусі.

У вызваленай Беларусі Панамарэнка шмат зрабіў для аднаўлення гаспадаркі і культуры. Пасляваенны план забудовы Мінска рыхтаваўся архітэктарамі паводле ягоных прапаноў і пад ягоным наглядам. У сучасным Мінску пра яго нагадваюць і праспект Незалежнасці, і мемарыяльная дошка на знакамітым 2-м ДOME Саветаў, і вуліца, названая яго імем.

Сталінскі стаўленік не быў чалавекам з іншага часу. "Вызначана, што масавыя неабгрунтаваны арышты і вынішчэнне партыйна-савецкіх работнікаў у БССР з прыходам Панамарэнкі не паменшыліся", — пісаў старшыня Камітэта партыйнага кантролю пры ЦК КПСС М. Швернік М. Хрушчову ў 1958 г., калі над Панамарэнкам згусціліся хмары. Далей у запісы Шверніка адзначалася: "Як бачна з даведкі КДБ пры СМ БССР ад 20 сакавіка 1958 г., пры актыўным удзеле Панамарэнкі асуджаныя тройкай НКУС БССР 6770 чал., з якіх 4650 расстраляныя". Першае сваё выступленне, якое адбылося 8 ліпеня 1938 г. у Гомелі, Панамарэнка прысвяціў задачы "выкарчоўвання ворагаў". Вядомая і яго шыфроўка Сталіну з просьбай павялічыць для БССР колькасць рэпрэсаваных на першай катэгорыі (расстрэл) на дзве тысячы чалавек, а па другой (турма ці лагер) — на тры тысячы. Лагічна меркаваць, што праўдзівае аблічча неадназначнай фігуры Панцеляймона Панамарэнкі можна ўявіць толькі па вывучэнні яго архіўнай спадчыны. Гэтая праца распачатая і апошнія два дзесяцігоддзі актыўна працягваецца.

У Маскве, на Кутузаўскім праспекце, недалёка ад дома, дзе жыла партыйная эліта — Брэжнеў, Андропаў, Панамарэнка, — устаноўлены помнік Янку Купалу. Існуе прыгожая гісторыя: калі Панамарэнка напрыканцы 1938 г. паведаміў Сталіну, што НКУС настойвае на арышце Купалы і Коласа, "правадыр народаў" сказаў: "Замяніце ордэры на ордэны". Але ці не запусціў легенду пра ордэры і ордэны сам Панцеляймон Кандратавіч, каб падчас адлігі (пасля смерці Сталіна) "абліць" сваё імя? Іван Шамякін, якому пра замену ордэраў на ордэны распавёў улетку 1953 г. сам міністр культуры СССР Панамарэнка, у сваіх "Начных успамінах" пра "Панцеляймонава кіно" пісаў: "Ён шукаў магчымасці, як адмыцца. Знайшоў: выклікаць маладога беларускага пісьменніка, аўтарытэтнага (лаўрэат!), расказаць яму, які добры ён быў, безумоўна ж, пісьменнік раскажа яго легенду калегам, старым і

У РВУ "Літаратура і Мастацтва" рыхтуецца да выдання бібліяграфічны даведнік "Панцеляймон Панамарэнка. Асабісты архіў і кніжны збор", падрыхтаваны Нацыянальным архівам Рэспублікі Беларусь разам з архівамі Расіі, бібліятэкарамі і работнікамі музеяў абедвух дзяржаў. Выданне разлічана на шырокае кола чытачоў. У даведніку — уся хатняя бібліятэка першага сакратара ЦК Кампартыі Беларусі, зноў "сабраная" разам, і яна можа шмат расказаць пра круггляд партыйнага дзеяча і яго склад мыслення, пра кола знаёмых Панамарэнкі, пра мясціны, дзе ён бываў. У даведніку абавязкова будуць зафіксаваны адметнасці кніг: наяўнасць дарчых надпісаў, чытацкіх пазнак Панамарэнкі. Варты заўважыць, што запланаванае выданне будзе першым бібліяграфічным даведнікам, прысвечаным хатняй бібліятэцы грамадскага ці культурнага дзеяча Беларусі: дагэтуль няма асобна выдадзенага, дакладнага і поўнага апісання кніжных збораў Якуба Коласа, Уладзіміра Караткевіча ці Івана Шамякіна. Магчыма, падрыхтаванае выданне будзе першай ластаўкай, следам за якой з'явіцца і іншыя бібліяграфічныя даведнікі такога кшталту. А пакуль што будзе толькі кніга пра ролю П. Панамарэнкі ў беларускай культуры і лёс яго хатняй бібліятэкі.

Спадчына Панцеляймона Панамарэнкі

маладым, нехта запіша яе... Але не лепшы ён быў сцэнарыст, забыўся пра адну істотную дэталю — пра архіў, які папоўніў сваімі пісьмамі..." ("ЛіМ", 10 студзеня 2003 года).

І сапраўды, захавалася машынапісная копія ліста П. Панамарэнкі І. Сталіну "Аб беларускай мове, літаратуры і пісьменніках", які датаваны 21 лістапада 1938 г. Прывядзём асобныя фрагменты, што датычаць Янкі Купалы: "Найбольш буйную контррэвалюцыйную нацыяналістычную працу правёў саюз "савецкіх" пісьменнікаў Беларусі, які заўсёды ідэяна ўзначальваў дзясятка прафашысцкіх пісьменнікаў (у іх ліку і вядомыя Янка Купала і Якуб Колас), і заўсёды для прыкрыцця (у тым ліку і зараз) некалькі камуністаў [...] Сама думка пра збліжэнне беларускай і рускай моў была жахлівай. Янка Купала пусціў крылате выслоўе: "Пакуль жыве мова, жыве народ". У аснове палягала тэндэнцыя парываць з усім рускім, як кажуць, з усім "маскоўскім" у мове, і праз родную самабытную мову цягнуць масы на Запад [...] Янка Купала кажа, што тое, што ён напісаў пры савецкай уладзе, не творчасць, а дрындушкі [...] Янка Купала надаўна сказаў: "Усе нашыя карты бітыя, лепшыя людзі вынішчаныя, трэба і самому рабіць харакіры". (Ён ужо намагаўся аднойчы скончыць жыццё самагубствам). Іншым разам ён пачаў скардзіцца (у сваім коле) на невыносную тугу, на тое, што ніякай Беларусі ён не бачыць, што ягонае жыццё пражытае дарэмна, што ён хутка

памрэ з той жа тугой па Беларусі, з якой пачынаў сваё жыццё [...] Наркам унутраных спраў Беларусі ўжо даўно запытаў з цэнтра санкцыю на арышт Купалы і Коласа, але санкцыя пакуль не выдадзена".

Адзначым важную дэталю: ліст датуецца 21 лістапада 1938 г., а размова Іосіфа Вісарыянавіча з Панцеляймонам Кандратавічам адбылася 19 снежня 1938 г. Праз сорок дзён ордэры ператварыліся ў ордэны. Прэзідыум Вярхоўнага Савета СССР 31 студзеня 1939 г. прыняў указ аб узнагароджанні групы савецкіх пісьменнікаў. Янка Купала і Якуб Колас былі ўтанараваныя ордэнамі Леніна...

Пра трагічную смерць Купалы ў Маскве Панамарэнка дакладваў Сталіну 29 чэрвеня 1942 г.: паэт сарваўся з "вышыні дзвягата паверх гасцініцы "Масква" між лесвіцамі. Абставіны высвятляюцца органамі НКУС". Недаступная пакуль і следчая справа, якая вялася ва-

“ У Маскве, на Кутузаўскім праспекце, недалёка ад дома, дзе жыла партыйная эліта — Брэжнеў, Андропаў, Панамарэнка, — устаноўлены помнік Янку Купалу. Існуе прыгожая гісторыя: калі Панамарэнка напрыканцы 1938 г. паведаміў Сталіну, што НКУС настойвае на арышце Купалы і Коласа, "правадыр народаў" сказаў: "Замяніце ордэры на ордэны". Але ці не запусціў легенду пра ордэры і ордэны сам Панцеляймон Кандратавіч, каб падчас адлігі (пасля смерці Сталіна) "абліць" сваё імя?

еннай пракуратурай Масквы і, верагодна, 1-м аддзелам НКУС СССР. Урадавая камісія па арганізацыі пахавання Янкі Купалы 30 чэрвеня 1942 г. звярнулася ў 1-ы аддзел НКУС СССР з просьбай ускрыць апячатаны нумар гасцініцы "Масква", дзе жыў паэт, і ўзяць адзенне, неабходнае для пахавання.

Даследчыкі шырока выкарыстоўваюць вядомую гутарку гісторыка Г. Куманева з Панамарэнкам. Часопіс "Нёман" у 2008 — 2009 гадах апублікаваў дзённік Панама-

рэнка за 1939 — 1943 гады і запісы гутарак з ім К. Мазурава ў 1983 г. Усе гэтыя тэксты даюць багаты матэрыял для аналізу, прычым шэраг фактаў і ацэнак не супадае.

Цікава, што ў сваіх выступленнях 1943 — 1945 гг. Панамарэнка кажа пра нацыянальную беларускую рэліквію № 1 — крыж Еўфрасіні Полацкай, які захоўваўся ў браніраваным пакоі Магілёўскага абкама Кампартыі Беларусі і знік падчас Вялікай Айчыннай вайны, як пра рэальна існуючы. Так, выступаючы на VI Пленуме ЦК камсамола Беларусі 28 сакавіка 1945 г., першы сакратар заявіў: "...я гэта кажу для таго, каб зразумець, якім каштоўным багаццем культуры мы валодаем, пачынаючы ад Богшы... Лазар Богша... зрабіў крыж вышталцонай працы. Выключны твор". Па ўспамінах П. Паддубскага, які ў 1941 г. быў вадзіцелем у Магілёве, яго выклікалі і загадалі пад'ехаць да будынка абкама і "вывесці нейкі каштоўны груз". Яму ўрэзалася ў памяць фраза аднаго з тых, хто грузіў мяхі ў машыну: "Які крыж прыгожы". Потым у машыну сеў Панамарэнка і загадаў ехаць у Маскву. Дарога была цяжкай, часта бамбілі варожыя самалёты. Праз два дні груз даставілі ў адзін з будынкаў наркамата абароны на Ленінскіх гарах.

У Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі захоўваецца 447 кніг за 1933 — 1983 гг. з прыватнай бібліятэкі П. Панамарэнкі. З іх 426 з дарчымі надпісамі. Кнігі былі атрыманыя акадэмічнай бібліятэкай у 1985 г. Успаміны пра гэтую падзею былой загадчыцы аддзела рэдкай кнігі і рукапісаў Лідзіі Збралевіч былі апублікаваны ў "Ліме" ад 11 чэрвеня 2010 г. Адметнасць калекцыі — наяўнасць укладзеных у кнігі лістоў аўтараў да П. Панамарэнкі.

Кнігі з бібліятэкі Панамарэнкі захоўваюцца і ў Дзяржаўнай публічнай гістарычнай бібліятэцы Расіі. Па словах дырэктара Міхаіла Афанасьева, гэта калекцыя мела

наступную гісторыю. У студзені 1960 г. самая буйная на той час букіністычная кнігарня Масквы № 14 паведаміла ў гістарычную бібліятэку пра паступленне ў продаж часткі асабістай бібліятэкі П. Панамарэнкі, гадоўным чынам па беларусістыцы. Букіністы гістарычнай бібліятэкі з усяго прапанаванага набылі 333 экзэмпляры. Верагодна, былі і іншыя паступленні.

Першым гэты збор пачаў даследаваць Аляксей Каўка, які прысвяціў бібліятэцы Панамарэнкі ў "гістарыцы" шэраг публікацый. Ён высветліў, што шматлікія выданні трапілі да першага сакратара з асабістай бібліятэкі Кастуся Езавітава, вядомага палітычнага дзеяча Беларусі, калабаранта ў гады Вялікай Айчыннай вайны, які быў арыштаваны ў красавіку 1945 г. контрразведкай 1-га Беларускага фронту ў Германіі, потым адпраўленага этапам у Маскву, а пасля ў Мінск, дзе, па афіцыйнай версіі, памёр у турэмнай бальніцы ў 1946 г.

Як сцвярджае Аляксей Каўка, неабыхавасць да кніжнай беларусі, па меркаванні блізкага да Панамарэнкі Ф. Канстанцінава, тлумачылася намерам першага сакратара напісаць гісторыю Беларусі. Нядаўна знайшлося і дакументальнае пацвярджэнне ягоных гістарычных штудый — ліст з фронту члена ваеннага савета 3-й ударнай арміі П. Панамарэнкі Л. Камінскаму, загадчыку асобага сектара ЦК КП(б)Б, які датуецца маем 1942 г.: "Прыязджайце сюды, толькі пакіньце ўзгодненую з ЦК ВКП(б) замену. Прашу прывесці з Уфы (паслаць каго-небудзь) мае рукапісы па гісторыі і кнігі. Высветлілася, што з майго кабінета кнігі са стала захаваліся. Слава таму, хто гэта зрабіў. Гэта самыя каштоўныя кнігі".

31 кніга з бібліятэкі Панамарэнкі патрапіла ў Нацыянальны гістарычны музей Беларусі, 6 — у Беларускае дзяржаўнае архіў-музей літаратуры і мастацтва. І кожная кніга па-свойму ўнікальная. Ёсць яны і ў іншых дзяржаўных сховішчах і прыватных зборах.

Выданне бібліяграфічнага даведніка "Панцеляймон Панамарэнка. Асабісты архіў і кніжны збор" будзе спрыяць падрыхтоўцы навуковай біяграфіі Панамарэнкі, для стварэння якой неабходна выявіць і вывучыць справядочныя дакументы ЦК КПБ і СНК БССР у Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь, а таксама дакументы маскоўскіх архіваў. Выданне даведніка паспрыяла б распрацоўцы шмат якіх праблем, звязаных з дзейнасцю першага сакратара.

Фотаздымкі прадастаўлены Беларускай дзяржаўнай архівам-музеям літаратуры і мастацтва.